

Մեխնե Վ. Անումյան

ԻԹԹԻՀԱՏԱԿԱՆ ԱՎԱՆԳՈՒՅԹԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒՄԸ ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Երիտթուրքերի 1919-1921 թթ. և 1926 թ. դատավարությունների
համեմատական վերլուծություն*

1919-1921 թթ. երիտթուրքերի դատավարությունները Օսմանյան կայսրության **Ռ-ազմական արտակարգ ատյաններում** տեղի ունեցան մի կողմից՝ միջազգային ճնշման պայմաններում, իսկ մյուս կողմից՝ «Միություն և առաջադիմությանը» («Իթթիհատին») ընդդիմադիր «Ազատություն և համաձայնություն» (Hürriyet ve İtilaf) կուսակցության ներկայացուցիչների վերստին իշխանության գալու արդյունքում:

Իսկ 1926 թ. կայացած երիտթուրքերի դատավարությունները՝ Իզմիրի մահափորձի և Անկարայի կամ «Սև ավազակախմբի» դատական գործերը, քննվեցին **Անկախության դատարանում**: Այս դատաքննությունների ընթացքում միջատության փորձեր ձեռնարկվեցին մի շարք պետությունների կողմից:

Այսպես, Մեծ Բրիտանիան ենթադրում էր, թե ԽՍՀՄ-ի հետ կապերի սերտացման դեմ հանդես եկած Քյազիմ Կարաբեքիրի, Ալի Ֆուադ Ջեբեսոյի և Բեքիր Սամիի ազդեցության ամրապնդումից անհանգստացած Խորհրդային Ռուսաստանը որոշակի դեր է խաղացել Մուստաֆա Քեմալի դեմ մահափորձի բացահայտման գործում: Այդ մասին անգլիական «Գեյլի Թեյեգրաֆ» պարբերականը 1926 թ. հունիսի 23-ի համարում գրում էր. «...Ըստ երևույթին, ռուսական չեկան (Համառուսաստանյան արտակարգ հանձնաժողովը-Մ.Ա.) էական դեր է կատարել «այդ կոնսպիրացիայի բացահայտման» և Անկարային նախազգուշացնելու հարցում: Ինչպես հայտնի է, Թուրքիայի Հանրապետության նախագահի և Խորհրդային Միության դեսպանատան հարաբերությունները մտերիմ ու ջերմ են: Բանն այն է, որ Մոսկվան ատամ ունի մեղադրյալներից մի քանիսի դեմ: Նրա ազդեցությունը Թուրքիայում անընդհատ հանդիպել է գեներալ Քյազիմ Կարաբեքիր փաշայի դիմադրությանը: Երբ որոշ ժամանակ առաջ Մոսկվան առաջարկեց ստանձնել Թուրքիայի արևելյան նահանգների ոստիկանական պահպանությունը, բոլորից շատ Քյազիմ Կարաբեքիր փաշան առարկեց դրա դեմ՝ այն հիմնավորմամբ, թե հենց Մոսկվան մուտք գործի տվյալ շրջաններ, շատ դժվար կլինի հետո նրան ստիպել հեռանալու այդ կողմերից: Նմանապես, Խորհրդային կառավարությունը

Գ (Ժ) քաղթ, թիվ 1 (37) հունվար-մարտ, 2012
վեբ համահայկական հանդես

*Յողվածն ընդունվել է տպագրության 15.03.2012:

մեծ դժվարությունների հանդիպեց, երբ իր քարոզչության և առևտրի մեթոդների դեմ հակազդեցություն ցուցաբերեցին Բեքիր Սամի բեյը և Ալի Ֆուադ Ջեբետյ փաշան, դժվարություններ, որոնք նա չմոռացավ ու չներեց»¹:

Նույն «Դեյլի Թելեգրաֆ»-ն իր 1926 թ. 3/VI համարում արձանագրում էր, թե մահափորձը Անկարայի կառավարության համար պատրվակ եղավ, որպեսզի վերջնականապես հաշվեհարդար տեսներ ընդդիմության հետ, իսկ Ռուսաստանին՝ պատեհ առիթ իր դեմ թշնամաբար տրամադրված թուրք քաղաքական գործիչներին չեզոքացնելու համար²:

Իր հերթին ԽՍՀՄ-ը մտավախություն ուներ, թե Իզմիրի և Անկարայի դատաքննությունների ժամանակ կբացահայտվի բոլշևիկների և երիտթուրքերի համագործակցության փաստը, ինչպես նաև՝ Ռուսաստանի և Աֆղանստանի միջև պայմանագրի կնքման մանրամասները: 1926 թ. երիտթուրքերի դատավարությունների ժամանակ Անկարայում ԽՍՀՄ-ի արտակարգ և լիազոր դեսպան Յակով Մուրիցը մասնավոր գրույցներում հայտնել էր Թուրքիայի իշխանություններին, որ մեղադրյալները, հատկապես դոկտոր Նազրմը քաջատեղյակ են եղել Ռուսաստանի և Աֆղանստանի միջև պայմանագրի կնքման մանրամասներին, և խնդրել, որ ամբաստանյալներին հարցեր չտրվեն այդ թեմայի առնչությամբ: Յա. Մուրիցը 1926 թ. սեպտեմբերի 15-ին ԽՍՀՄ-ի արտաքին գործերի նախարար Գ. Չիչերինին ուղղված հույժ գաղտնի գեկույցում գոհունակությամբ նշում էր, թե թուրք իշխանություններն այդ առումով օժանդակել են իրեն, և դատարանի նախագահն ու անդամները ոչ մի հարց չեն ուղղել հիշյալ թեմայի շուրջ. «...Մեզ համար իրավիճակը փոքր-ինչ զգայուն դարձավ, երբ դատարանն անցավ մեր տարածքներում իթթիհատականների կատարած դերի բացահայտմանը: Արտաքուստ կարող էր տպավորություն ստեղծվել, թե պահ էր եղել, երբ մենք հույս էինք դրել Քեմալի հակառակորդների վրա, և որ մենք եթե չէինք խրախուսել, ապա չէինք էլ խոչընդոտել Քեմալի դեմ ուղղված այդ աշխատանքին: Անհնար էր խուսափել որոշ տհաճ նստվածքից, երբ մեղադրական ակտում որպես իթթիհատականների գործունեության գլխավոր կենտրոններ էին թվարկվում Մոսկվան, Բաքուն և Բաթումը: Ես այդ վտանգն զգացի Անկարայի դատական գործընթացից դեռ շատ առաջ և դեռևս այն ժամանակ ինքս ինձ մշակեցի հակաարշավի մի ծրագիր: Ես թուրք գործիչների հետ իմ բոլոր գրույցները լայնորեն օգտագործեցի, որպեսզի նրանց ապացուցեմ, որ մենք ինքներս ենք մոլորության մեջ եղել, որ իթթիհատականների մեջ երկար ժամանակ տեսել ենք միայն Քեմալի զինակիցներին և աջակցել նրանց մինչև այն պահը, երբ մեզ համար սկսեցին ավելի պարզորոշ ուրվագծվել Քեմալի հետ նրանց ունեցած տարաձայնությունները և նրանց իրական մտադրությունները: Ես ընդգծեցի, որ միայն մեր իշխանությունների զգոնության շնորհիվ էնվերին և մյուսներին չի հաջողվել հասնել Անատոլիա, և որ մենք Քեմալից հեռացնելով նրա դեմ ուղղված հարվածները՝ փաստացիորեն մեզ վրա ենք վերցրել դրանք:

Դատարանի անդամների հետ գրույցում ես նրանց տեղեկացրի, թե մեղադրյալներից մի քանիսն իրագեկված են եղել Հնդկաստանին և Աֆղանստանին վերաբերող մեր աշխատանքներին նպատակաուղղված ծրագրերի մասին, և որ դատարանի պարտավորությունների մեջ է մտնում մեզ պաշտպանել այդ բնագա-

1 АВП РФ, ф. 132, Референтура по Турции, оп. 11, папка 78, д. 35, 1926 г., л. 346.

2 Տե՛ս նույն տեղում, թ. 23:

վառի վերաբերյալ հավանական քողագերծումներից, որոնք կարող են բարդացնել մեր միջազգային դրությունը:

Դատավորները, մասնավորապես՝ դատարանի նախագահը մեծ ուշադրությամբ վերաբերվեցին իմ հայտարարություններին և թույլ չտվեցին մեղադրյալներին, հատկապես Նագրմին ծավալվել այդ թեմայի շուրջ: Իմ միջամտությունը նաև խաղաց այն դրական դերը, որ մեղադրական ակտի նախնական տեքստից ջանադրաբար դուրս կորզվեց այն ամենը, ինչն առնչվում էր իթթիհատականների գործունեությանը մեր տարածքներում: Դատական գործընթացն այդ իմաստով լրիվ բարեհաջող անցավ մեզ համար»³:

1926 թ. դատավարություններին մյուս օտար պետությունների միջամտության առումով հարկ է նշել, որ Մեծ Բրիտանիան և Ֆրանսիան թուրքական իշխանությունների վրա ճնշումներ էին բանեցրել՝ Ջավիդի մահապատիժը կանխելու ուղղությամբ: Նույնիսկ Եվրոպայի և Ամերիկայի նշանավոր քաղաքական գործիչները Անկարայի առաջ բարեխոսել էին՝ ձեռքակալված Ջավիդին ազատ արձակելու համար: Ջավիդի ձեռքակալման մասին լուրը մեծ անհանգստություն էր հարուցել նաև Եվրոպայի մասնական շրջանակներում: Թուրքական «Հաքիմիյեթ-ի միլիյե» թերթը 1926 թ. օգոստոսի 30-ի համարում բերել էր «Դեյլի թելեգրաֆ»-ում հրապարակված հոդվածից մի հատված, որում մեծ դրվատանքով և ցավով էր խոսվում մահապատժի ենթարկված Ջավիդի մասին: «Հաքիմիյեթ-ի միլիյե» գրում էր. «Այս հատվածը ցույց է տալիս, թե ինչ միտումներ են ունեցել այն շրջանակները, որոնց վրա հենվել էր Ջավիդը: (...) Ջավիդը եղել է թուրք ժողովրդի տնտեսական անկախության հակառակորդների ամենաամուր հենարանը»⁴:

1926 թ. Իթթիհատի վերնախավի հետ հաշվեհարդար տեսնելուց հետո Անկարան, փորձելով մեղմել Եվրոպայի վրա գործած տպավորությունը, համեմատաբար թեթև պատիժներ է արձակել Աբդուլ Բադրիին ու Քարա Քեմալին թաքցրած անձանց և լրտեսների դեմ⁵:

Հայտնի է, որ 1919-1921 թթ. կայացած իթթիհատականների դատաքննությունների համար հիմք են ծառայել հայերի տեղահանման ու ոչնչացման, Հայոց ցեղասպանության իրականացման մեջ կարևոր դեր կատարած «Հատուկ կազմակերպությունը» հիմնելու, առանց հիմնավոր պատճառի երկիրը համաշխարհային պատերազմի մեջ ներքաշելու, տնտեսական չարաշահումներ թույլ տալու, սև շուկայում գործունեություն ծավալելու և երկրի անվտանգությունը խախտելու մեղադրանքները:

Իսկ 1919-1921 թթ. և 1926 թ. դատավարությունների համընկնող մեղադրանքներն էին՝ երկրի ներքաշումը Առաջին աշխարհամարտի մեջ և պատերազմի ժամանակ, հատկապես սննդի հարցում կատարված չարաշահումները: 1926 թ. հիշյալ մեղադրանքներին ավելացան նաև Օսմանյան կայսրությունը պատերազմի մեջ ներքաշած և արտերկիր ճողոպրած իթթիհատականների գործունեությունը՝ արտասահմանյան երկրներում և հետագայում իշխանությունը իլելու նպատակով երիտթուրքերի կողմից Թուրքիայում կուսակցությունը վերստեղծելու փորձերը: Մակայն 1926 թ. դատավարության մեղադրանքների մեջ իսպառ բացակայում էր քրիստոնյաների, հատկապես հայերի տեղահանության և կոտորածների մե-

3 АВП РФ, Ф. 08, Секретариат Карахана, оп. 10, папка 38, д. 263, 1926-1927 гг., л л. 147,148.

4 АВП РФ, Ф. 132, Референтура по Турции, оп. 11, папка 79, д. 36, 1926 г., л. 387.

5 Ст. 5 АВП РФ, Ф. 132, Референтура по Турции, оп. 11, папка 78, д. 33, 1926 г., л. 139.

դադրանքը: Ավելին, 1926 թ. ողջ դատաքննության ընթացքում հիշատակություն անգամ չի եղել Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ երիտթուրքերի կողմից քրիստոնյաների բնաջնջման մասին: Սակայն հարկ է նշել, որ Մուստաֆա Քեմալ Աթաթուրքը 1926 թ. «**Լուս Անջելես Էքզամիներ Քվոթ**» օրաթերթին տված հարցազրույցում նշել է, թե Իթթիհատը մեղավոր էր նաև համաշխարհային պատերազմի ժամանակ Օսմանյան կայսրության հազարավոր քրիստոնյա հպատակների ոչնչացման համար⁶: Թեև թուրք պատմագրությունը ժխտում է Աթաթուրքի՝ ընդհարապես նման հարցազրույց տված լինելու փաստը, սակայն ուշագրավ է, որ **այդ հարցազրույցի ամսաթիվը համընկնում է 1926 թ. դատավարության կայացման ամսաթվի հետ**:

Դրա հետ մեկտեղ, ակնհայտ է, որ իրականում «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության հետ հաշվեհարդարի դատավարություն դարձավ ոչ թե անգոր իթթիլյաֆական կառավարության 1919-1921 թթ. կազմակերպած երիտթուրքերի դատական գործընթացը, այլ փաստորեն նույն իթթիհատական կուսակցությունից կազմված քեմալական կառավարության իրականացրած՝ 1926 թ. Իզմիրի և Անկարայի դատավարությունները: Ինչպես նշում է երիտթուրքական կուսակցության պատմության հիմնարար գիտական աշխատության հեղինակ, պրոֆեսոր Թարքը Չաֆեր Թունայան՝ 1926 թ. «Միություն և առաջադիմությունից 18 տարվա հաշվետվություն պահանջեցին»⁷: Ուստի 1926 թ. դատավարության ընթացքում Անկարայի մամուլը խոսում էր Իթթիհաթ վե Թերաքքի փորձանքից փրկության» («İttihat ve Terakki belasından kurtuluş») մասին⁸:

1919-1921 թթ. և 1926 թ. դատավարությունների միջև մեկ այլ էական տարբերությունն այն է, որ 1919-1921 թթ. երիտթուրք մեղադրյալներին թույլ էր տրվել դատապաշտպաններ վարձել և իրենց օգտին վկաներ ներկայացնել, իսկ 1926 թ. դատական գործընթացի ժամանակ՝ ոչ: Ավելին, 1919-1921 թթ. դատաքննությունների ժամանակ մի շարք մեղադրյալներ, հատկապես պետական գործիչներ, մեկի փոխարեն միաժամանակ մի քանի փաստաբաններ են վարձել: Այսպես, օրինակ, 1919 թ. դատավարության ժամանակ Հասան Հայրի Թանը և Ջելալեդդին Արիֆը պաշտպանում էին ամբաստանյալ Սայիթ Հալիմին, Էսաթը, Քյազըմը և Թահսինը՝ Հալի Սենթեշին, Սաքին ու Էսաթ Մուհիլը՝ Ահմեթ Նեսիմին, Սադեդդին Ֆերիդը՝ Շյուքրյուին, Մահմուդ Մահիրը, Յուսուֆ Ջեմալն ու Քադրին՝ Իբրահիմ Փիրիզադեին, Սադեդդին Ֆերիդը, Ահմեթ Ռամիզը և Մահմուդ Մահիրը՝ Միդհաթ Շյուքրյուին, Հայդար Ռեֆաթն ու Իսմայիլ Թեֆիկը՝ Ջիա Գյոքալփին, Միշոն Վենտուրան՝ Ջևադին և Ալի Հայդարը՝ Մուսա Քյազիմին և Հաշիմին⁹:

Թեև 1926 թ. Իթթիհատի դատաքննությունն իրականացրած Անկախության դատարաններում, ըստ օրենքի, ամբաստանյալներին չէր արգելվում դատապաշտպան վարձել և վկա ներկայացնել, սակայն դատարանը կտրակա-նապես մերժեց մեղադրյալների այդ պահանջը¹⁰: 1926 թ. Անկախության

6 Տե՛ս «Los Angeles Examiner Quote», 1 Auguste, 1926

7 **Tarik Zafer Tunaya**, Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt 3, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuaşağın, Bir Partinin Tarihi, İstanbul, 2000, s. 713.

8 Անդ:

9 Տե՛ս **Vahakn N. Dadrian**, Taner Akçam, “Teheir ve Taktıl”, Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları, İttihad ve Terakki’nin Yargılanması 1919-1922, İstanbul, 2008, s. 70.

10 Երբ Իզմիրի գործով մեղադրյալներից Իզմիրի պատգամավոր Շյուքրյու բեյը հայտնել է իր փաստաբան վարձելու ցանկության մասին, դատարանի նախագահ Ալի Չեթինքայան պատասխանել է. «Անկախության դատարանները չեն տրվում փաստաբանների խարդավանքներին», տե՛ս Tarik Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasal Partiler, cilt III, s. 712.

դատարանը վճռել էր ունկնդրության չարժանացնել ամբաստանյալների ներկայացրած վկաներին: Ինչպես շեշտում է թուրք պատմաբան Մեյիուն Թունաշարը, «Ալկնհայտ էր, որ եթե այդ վկան նույնիսկ Աթաթուրքը լիներ, դարձյալ ոչ մի ազդեցություն չէր ունենալու արդյունքի վրա: Քանի որ դատարանը նախապես մշակված սցենարն էր խաղում»¹¹:

Բացի այդ, երիտթուրքերի 1919-1921 թթ. դատավարությունների ժամանակ մեղադրյալները մահվան դատավճիռը բողոքարկելու հնարավորություն ունեին, իսկ 1926 թ. գրկված էին նաև այդ հնարավորությունից:

Վերը բերված փաստերը սնանկ են դարձնում որոշ թուրք պատմաբանների հետևյալ տեսակետը. քանի որ 1919-1921 թթ. հայերի տեղահանության և կոտորածների դատաքննությունները կայացել են միջազգային ճնշման հետևանքով, ուստի դրանք օբյեկտիվ չեն եղել: Ընդհակառակը, Ռ-ազմական արտակարգ ատյաններում ամբաստանյալներին շնորհվել են իրենց պաշտպանելու բոլոր հնարավորությունները՝ ի տարբերություն 1926 թ. կայացած երիտթուրքերի դատավարության:

Իրականում 1919-1921 թթ. իթթիհատականների դատավարությունների նպատակն է եղել մեղմացնել Առաջին աշխարհամարտում հաղթանակած պետությունների դիրքորոշումը Թուրքիայի նկատմամբ և կանխել պատերազմական հանցագործների հնարավոր դատաքննությունը Անտանտի տերությունների կողմից: Մինչդեռ, 1926 թ. իթթիհատականների դատաքննություններն ուղղված են եղել Մուստաֆա Քեմալ Աթաթուրքի մենիշխանության պահպանմանը, նրա ընդդիմադիրների չեզոքացմանը և երկրում միակուսակցական վարչակարգ հաստատելուն:

Հարկ է նշել, որ թե՛ 1919-1921 թթ. և թե՛ 1926 թ. դատավարությունները երբևէ ուղղված չեն եղել Իթթիհատի գաղափարախոսության դեմ, այլ միայն նպատակ են ունեցել վերացնել կուսակցության որոշ ներկայացուցիչների, ընդ որում՝ միայն վերնախավից: Ինչպես նշում է պրոֆեսոր Թարքը Չաֆեր Թունայան, 1926 թ. հետո գործուն իթթիհատականները պատմություն դարձան, բայց իրականությանը չի համապատասխանում այն պնդումը, թե սկսած զինադադարի շրջանից՝ բոլոր երիտթուրքերը դեմ էին Մուստաֆա Քեմալին և հանրապետական իշխանությանը: Ընդհակառակը, իթթիհատականների մի մասը միախառնվեց այդ իշխանության հետ և կարևոր դիրքեր զբաղեցրեց Ժողովրդահանրապետական կուսակցության մեջ և երկրի ղեկավարության կազմում»¹²:

Անկարայի դատաքննությունից հետո Իթթիհատը, որպես կուսակցություն, հեռացել է Թուրքիայի քաղաքական թատերաբեմից, իսկ թուրք պատմագրության մեջ ամրապնդվել է ազգայնական պայքարում երիտթուրքական գործոնի մասին լռություն պահպանելու ուղեգիծը¹³:

Ուշագրավ է, որ Իզմիրի և Անկարայի դատաքննություններին անմիջապես հաջորդած ժամանակաշրջանի թուրք պաշտոնական պատմագրությունը նախընտրել է չանդրադառնալ Աթաթուրքի դեմ մահափորձի մեջ իթթիհատականների ունեցած դերին: Ինչպես նկատում է գերմանացի պրոֆեսոր Էրիկ Յան Յյուր-

11 Seyhun Tunasar, Gizemli Bir Devrimci Osmanlı'nın Dahiliye Vekili Cumhuriyetimizin İstanbul Milletvekili İsmail Canpolat (Janbulet), Ankara, Piramit Yayıncılık, 2004, s. 87.

12 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, cilt III, s. 30.

13 Ст'и А. Авакян, Черкесский фактор в Османской империи и Турции (вторая половина XIX-первая четверть XX вв.), Ереван, из. "Гитутюн", 2001, с. 381.

խերը, 1931 թ. ֆրանսերենով վերատպված «Թուրքիայի Հանրապետության պատմությունը» գրքում որպես մահափորձի պարագլուխ է ներկայացվում Ռաուֆ Օրբայը, իսկ երիտթուրքերի մասին խոսք անգամ չի գնում¹⁴: Ըստ Ջյուրխերի՝ նույն ուղեգծին է հետևում նաև թուրք պաշտոնական պատմագիրներից Յ.Քարալը՝ 1945 թ. հրատարակված «Թուրքիայի Հանրապետության պատմությունը» գրքում, այսինքն՝ մահափորձի մեջ մեղադրում է միայն «Առաջադիմական հանրապետական կուսակցությանը» և ակնարկ անգամ չի անում իթթիհատականների վերաբերյալ¹⁵: Գերմանացի պրոֆեսորի դիտարկմամբ՝ տվյալ ժամանակաշրջանի թուրք պատմաբանները կա՛մ լրիվ աչքաթող են արել Իզմիրի և Անկարայի դատաքննությունները, կա՛մ էլ այդ դեպքերը որակել են որպես «Առաջադիմական հանրապետական կուսակցության» գործիչների կողմից կազմակերպված դավադրություն: Անգամ Ռաուֆ Օրբայը սկզբնաղբյուրներում ներկայացվել է որպես գլխավոր մեղավոր¹⁶:

Մեր կարծիքով՝ այս միտումը պայմանավորված էր Իթթիհատին, որպես կուսակցություն, չվարկաբեկելու ցանկությամբ: Չպետք է մոռանալ, որ Մուստաֆա Քեմալն ինքը, Յունուս Նադիի բնորոշմամբ, «ամենամեծն ու առաջինն էր երիտթուրքերի մեջ»¹⁷, և որ Թուրքիայի Հանրապետության բոլոր հիմնադիրները՝ Մուստաֆա Քեմալի գլխավորությամբ, եղել են իթթիհատականներ: Աթաթուրքը երբեք չի թաքցրել, որ «իր զգացմունքների հայրը եղել է Նամըք Քեմալը, իսկ գաղափարների՝ Ջիա Գոթբալիը»¹⁸: Նույնիսկ որպես Թուրքիայի Հանրապետության հռչակման ամսաթիվ է ընտրվել հոկտեմբերի 29-ը, քանի որ Մուստաֆա Քեմալը 1907 թ. հոկտեմբերի 29-ին էր անցել Իթթիհատի շարքերը:

1926 թ. Իզմիրի և Անկարայի դատավարությունները, Իթթիհատին՝ որպես կուսակցություն հանելով պատմության թատերաբեմից, բնավ նպատակ չունեին և չէին կարող քաղաքականությունից վերացնել ո՛չ իթթիհատական ավանդույթներն ու գործելաոճը, ո՛չ էլ մտայնությունը: Թուրք պատմաբաններն ու քաղաքագետները նշել են, որ Թուրքիայում իրականում միայն մեկ կուսակցություն գոյություն ունի՝ «Միություն և առաջադիմությունը», քանի որ հանրապետական շրջանի երկու հիմնական կուսակցությունները՝ «Ժողովրդահանրապետական կուսակցությունը» և «Գեմոկրատական կուսակցությունը», որոնցից էլ անջատվել կամ ստեղծվել են Թուրքիայի մյուս կուսակցությունները, կազմված էին նույն երիտթուրքերից և նույն գաղափարախոսությամբ:

Թուրք պատմաբան Շյուքրյու Հանիօղլուն նույնիսկ մեր օրերում Թուրքիայում տիրապետող գաղափարախոսությունը բնութագրում է որպես «դարավոր իթթիհատական գաղափարախոսություն»՝ գրելով, թե դրա հիմքը դրվել է 1908 թ. հուլիսի 23-ի հեղափոխությամբ, իսկ 1922 թ. փոփոխությունը իրականում «այդ գաղափարախոսության շարունակության արդյունքն է»¹⁹:

Բացի այդ, հարկ է նկատի ունենալ, որ «Իթթիհատ վե Թերաքքի» կուսակցությունը հիմնվել էր մասոնական կազմակերպությունների օրինակով: Այդ առումով,

14 Տե՛ս Erik Jan Zürcher, Milli Mücadelede İttihatçılık, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 243.

15 Անդ, էջ 244:

16 Անդ:

17 Gülçiçek Günel, İttihat Terakki'den Günümüze Yek Tarz-ı Siyaset: Türkleştirme, Belge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 174.

18 Անդ, էջ 175:

19 M. Şükrü Hanioglu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2009, s. 73.

ինչպես նկատում է թուրք պատմաբան Մեթեն Թունչայը, սխալ կլինի կարծել, թե իբրև հատակապատկերներ վերացել է վերջին երիտթուրքի մահից հետո²⁰: Մեյհուն Թունաշարի խոսքով՝ «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության ոգին ողջ է անգամ այսօր²¹: Քեմալականները ևս, հետևելով երիտթուրքերի օրինակին և ազգայնական պայքարում օգտագործելով «Ազատություն, հավասարություն, եղբայրություն» կարգախոսը, Թուրքիայի Հանրապետության հիմնումից հետո փարվել են «Մեր պետությունը ոչ թե բազմազգ, այլ ազգային պետություն է: Պետությունը, թուրքից բացի, այլ ազգություն չի ճանաչում» գաղափարին²²: Հանրապետության հռչակումից հետո թուրքերից բացի մյուս բոլոր ժողովուրդները օտարվել են, և պետությունը վարել է մեկ լեզու, մեկ կրոն, մեկ մշակույթ ու մեկ ազգ ստեղծելու, մնացած բոլոր ժողովուրդներին թուրքացնելու քաղաքականություն:

Ուստի 1926 թ. երիտթուրքերի դատավարությունը, Թուրքիայում վերջ դնելով իբրև հատակապատկեր «խորքային պետությանը», հիմք է դրել մեկ այլ՝ քեմալական խորքային պետության ձևավորմանը՝ հաշվեհարդար տեսնելով հայերի վրեժխնդրությունից փախած Իբրևհատի մի շարք պարագլուխների հետ, սակայն քաղաքական կյանքում անփոփոխ թողնելով իբրև հատակապատկեր գաղափարախոսությունը և գործելատնը:

Summary

THE PRESERVATION OF THE ITTIHAT TRADITION IN THE REPUBLIC OF TURKEY

A Comparative Analysis of the Young Turk Trials of 1919-1921 and 1926

Meline V. Anumyan

The article compares the Young Turk trials of the 1919-1921 Military Tribunal of the Ottoman Empire and the 1926 Independence trials in the Turkish Republic and highlights the preservation of the Ittihat tradition in the Republic of Turkey.

The 1919-1921 Ittihat trials took place thanks to international pressure and as a result of the coming to power, once again, of the Freedom and Agreement Party who was in opposition to the Unity and Progress Party (Ittihatın). The Young Turk trials that took place in 1926, in the case of the assassination attempt in Izmir and Ankara or the “Group of Black Bandits,” wasn’t so much due pressure as certain attempts at intervention on the part of a number of states. The deportation and extermination of the Armenians, the creation of the “Special Organization” which played an important role in the realization

20 Տե՛ս **Mete Tunçay**, Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 169.

21 Տե՛ս **Seyhun Tunaşar**, Gizemli Bir Devrimci Osmanlı’nın Dahiliye Vekili Cumhuriyetimizin İstanbul Milletvekili İsmail Canpolat (Janbulet), s. 82.

22 Տե՛ս **Gülçiçek Günel**, İttihat Terakki’den Günümüze Yek Tarz-ı Siyaset: Türkleştirme, s. 180.

of the Armenian Genocide, dragging the country without valid reasons into the world war, allowing for economic abuses, working within the black market and threatening the country's security all served as a basis for the 1919-1921 Ittihat trials. In addition to these accusations the trials of 1926 spoke to the objective of taking over power by those Young Turks who had dragged the country into war and then sped off abroad, their activities in foreign countries and their later attempts to reestablish their party in Turkey. Among the accusations in 1926, the accusation of deporting and slaughtering Christians, in particular, Armenians was outrightly absent. Moreover, during the entire course of the trial, there was not a single mention about the extermination of the Christians by the Young Turks during the First World War.

The criminal case against the Unity and Progress party of 1919-1921 was not one of retribution by the powerless Ittilaf government; that was the 1926 trials of Izmir and Ankara by the Kemalist government, comprised of the same Ittihat party. The 1926 trial of the Young Turks, by putting an end to the Ittihatist "deep state" in Turkey, placed the foundation for the development of another Kemalist deep state – to settle scores with the Armenian retaliation against several escaped leaders of the Ittihat, however leaving the Ittihat ideology and practice intact in political life.